

NINA BALTIĆ, JESSICA HEUN, UROŠ SAMARDŽIJA

ROMI V NEMČIJI - VČERAJ IN DANES

ROMANI IN GERMANY - YESTERDAY AND TODAY

According to research, Roma originate from the northern part of India. Having lived in Europe for centuries, they have always been subject to persecution, marginalization and discrimination. Their bloody history in Germany reached its climax in the 1930s and early 40s, when Nazis tried to exterminate them in the territories of their influence. Around half a million of Roma were killed, and many post-war survivors were not entitled to any financial compensation for a long period. Even worse, they were again discriminated, even by the highest court of Germany. One of the decisions of the Supreme German Court in the 1950s was even based on the Nazi (un)law, only to prevent Roma from getting compensation. However, the decision was annulled in the 1960s.

Today Roma in Germany are struggling against new attempts of discrimination. A monument in the memory of the half a million killed Roma and Sinti should have been erected in Berlin, but the higher German politicians rejected the quoting the former federal president Roman Herzog's opinion that like Jews, Roma and Sinti too were victims of genocide. Moreover, some members of the Sinti community are against the use of the term Roma and Sinti, and prefer the word Gypsies, which again suits the interests of politics. So the erection of the monument is not to be expected in the near future.

Keywords: Roma, Germany, discrimination

V prvem delu članka je predstavljena krajša zgodovina Romov v Nemčiji, v drugem pa tipična pravna diskriminacija in degradacija Romov na primeru dveh sodnih odločb nemškega vrhovnega sodišča. V zadnjem delu pa je na enem zadnjih primerov, ki jasno prikazuje, s kakšnimi težavami se srečujejo današnji Romi, ko o njihovih zadevah odloča politika, predstavljena aktualna problematika.

Dolga stoletja bivanja v nemških deželah, kot tudi drugod po Evropi, so se soočali s preganjanjem, z marginalizacijo in diskriminacijo. Krvava zgodovina Romov v Nemčiji je sredi prejšnjega stoletja doživela svoj vrhunec s poskusom njihovega dokončnega iztrebljenja s celotnega območja pod nadzorom nacionalsocialistov. Pobitih je bilo okoli pol milijona Romov, po vojni pa preživeli dolgo časa niso mogli dobiti odškodnin. Izkazalo se je, da je preživele Rome tudi po vojni čakala diskriminacija celo s strani najvišje nemške sodne instance.

V eni od odločb, ki je bila izdana v povojni Nemčiji, je nemško vrhovno sodišče, da bi Romom onemogočilo pridobitev odškodnin, kot relevantno uporabilo celo nacionalsocialistično (ne)pravo. Pozneje, v šestdesetih letih 20. stoletja, so Romi dosegli vsaj popravek omenjene odločbe.

Danes se Romi v Nemčiji spopadajo z novimi poskusi diskriminiranja. Končno naj bi v Berlinu odkrili spomenik okoli pol milijona pobitim Romom in Sintom, žrtvam nacionalsocializma. Vrh nemške politike danes polemizira z izjavo nekdanjega zveznega predsednika Romana Herzoga, da so bili Romi in Sinti žrtve genocida enako kot Judje, in nič drugače. Prav tako se polemizira o tem, ali je oznaka "Romi in Sinti" primerna, saj naj bi se nekateri pripadniki Sintov bolj strinjali z oznako "cigani", kar ugaja tudi politikom. Postavitev spomenika pa še kar visi v zraku.

Ključne besede: Romi, Nemčija, diskriminacija

UVOD

V Nemčiji živijo tudi Romi. Že dolgo časa.

A. ZGODOVINA

Glede na jezikovne primerjave Romi izvirajo iz severozahodne Indije.¹ Prve skupine Romov in Sintov so zapustile svojo indijsko domovino v začetku 4. stoletja.² Danes živijo Romi v vseh evropskih državah. Po ocenah jih je po celem svetu od osem do dvanajst milijonov. Trenutno so Romi s približno osmimi milijoni pripadnikov največja etnična manjšina v Evropski uniji. Njihovo točno število ni znano, med drugim zaradi dolge zgodovine diskriminiranja, ki je privedlo do tega, da sami neradi razkrivajo svojo identiteto.³ Razen nekaterih držav, ki so njihovo prisotnost tolerirale, so bili Romi skoraj povsod preganjani in diskriminirani.

Nemška skupščina je med letoma 1496 in 1498 Rome označila kot izdajalce krščanskih dežel, turške ovaduhe in prenašalce kuge. Cesar Maximilian I. jih je leta 1500 oznanil za »divjad za odstrel« (nem. Vogelfrei), Georg II. Saški jih je leta 1661 obsodil na smrt, Cesar Karl VI. pa je leta 1721 ukazal uničenje vseh moških Romov in pohabljenje vseh žena in otrok (rezanje ušes). Cesarica Marija Terezija je leta 1761 uvedla prepoved poročanja med Romi, hkrati pa so vsem Romom odvzeli otroke, stare nad 5 let, in jih dali v rejo neromskim družinam.⁴ O hudih represalijah v tem obdobju poročajo tudi iz Nizozemske, Švedske in Norveške.⁵ V osmanski državi so bili mnogi Romi zaslužnjeni.⁶

V 19. stoletju se je njihov položaj rahlo izboljšal, vendar le regionalno in občasno. Tako so bili npr. Romi v Romuniji tudi uradno rešeni suženjstva. V nekaterih deželah so bili odpravljeni posebni zakoni, ki so dotlej legalizirali njihovo diskriminacijo in preganjanje.⁷

* * *

¹ Šele ob koncu 18. stoletja je nemški etnolog Johann Christian Christoph Rüdiger potegnil vzporednice s severnoindijskimi jeziki in s tem uspel dokazati, da Romi izvirajo iz Indije. Prim. Heinschink; Karsá, *Romani Wort für Wort*, 12.

² Rajko Djurić, *Ohne Heimat – ohne Grab: Die Geschichte der Roma und Sinti*. 1996, 45.

³ Maybury-Lewis, *National Geographic Atlas der Völker*. 2002, 213.

⁴ Fonseca, *Begrabt mich aufrecht – Auf den Spuren der Zigeuner*. 1996, 307–311.

⁵ Prim. Report on the situation of Roma and Sinti in the OSCE area; http://www.osce.org/documents/hcnm/2000/03/241_en.pdf.

⁶ Djurić, *Die Geschichte der Roma und Sinti*. 1996, 82.

⁷ Še vedno obstaja zakonsko diskriminiranje Romov: **V Franciji** so bili Romi zakonsko obvezani imeti vedno pri sebi »antropometrično osebno izkaznico«. V izkaznici so bili podatki o telesnih merah, obseg prsnega koša, dolžina levega ušesa, posamezni prsti, itd. Še dandanes jih zakon obvezuje, kljub francoskemu državljanstvu,

Pod nacionalsocialističnim režimom je po vsej okupirani Evropi sledilo sistematično preganjanje in uničevanje Romov. Ocenjuje se, da je bilo med letoma 1933 in 1945 pobitih okoli pol milijona Romov. Šele leta 1982 je prišlo do spravljivejše politike, ko je kancler Schmidt z vodjo opozicije Kohlom priznal, da je bilo preganjanje in uničevanje Romov in Sintov med nacionalsocialistično diktaturo genocid.⁸

Zakaj je do priznanja prišlo tako pozno, morda lažje pojasnita primera sodnih odločb nemškega vrhovnega sodišča, ki sta odraz miselnosti nemške pravne stroke v petdesetih in šestdesetih letih, pa tudi danes ta miselnost mnogim, žal, ni tuja ...

B. ODŠKODNINA ZA ROME IN SINTE

Sto tisoči Romov so bili deportirani, mučeni, zlorabljeni kot predmet medicinskih poskusov, nasilno sterilizirani in usmrčeni. Ureditev odškodnin za žrtve nacionalsocializma je bil eden izmed pogojev za umik zavezniških sil z območja nekdanje Zahodne Nemčije.⁹ To že vnaprej ni obetalo nič dobrega, saj odškodnina žrtvam ni bila dana prostovoljno, temveč pod prisilo. Kopica formalnosti, neugodni roki, pisni zahtevki, ocene izvedencev¹⁰ ipd. so oteževali izterjavo odškodnin, še zlasti Romom. Nepismenost, nepoznavanje pravic, nemogoče zahteve za izdajo vloge, vse to je Romom že od samega začetka onemogočalo izterjavo odškodnin.¹¹

Poleg restriktivne in za žrtve neugodne zakonodaje, praktičnih in birokratskih omejitev, se tudi sodna praksa ni posebej izkazala.

* * *

da morajo imeti posebne zvezke, ki jih morajo mesečno predložiti. Hkrati pa so njihove gospodarske aktivnosti omejene.

⁸ BT. Drucks. 9/2360 vom 21. Dezember, Antwort der Bundesregierung auf die große Anfrage zur Lage und Forderungen der Sinti und Roma und anderer Gruppen.

⁹ Dörte Marten-Gotthold, *Der Schutz der Sinti und Roma in der Bundesrepublik Deutschland als ethnische Minderheit gem. Art. 3 Abs. 3 GG*. 1998, 65. Überleitungsvertrag vom 26. februar 1952, BGBl. II 1954, 57, 181, 194.

¹⁰ Izvedenci, na primer, ki so ocenjevali poškodbe, so bili nekdanji zdravniki, na katerih ukaz so med vojno izvajali sterilizacije, prim. Dörte Marten-Gotthold, *Der Schutz der Sinti und Roma in der Bundesrepublik Deutschland als ethnische Minderheit gem. Art. 3 Abs. 3 GG*. 1998, 84.

¹¹ Ursula Körber, Die Wiedergutmachung und die »Zigeuner«. *Beiträge zur nationalsozialistischen Gesundheits- und Sozialpolitik. Bd. 6 1988*, 165–175; Christian Pross, *Wiedergutmachung: Der Kleinkrieg gegen die Opfer*. Frankfurt am Main 1988, 105.

ODŠKODNINSKA ZAKONODAJA MED LETOMA 1953 IN 1965¹²

Leta 1953 je bil sprejet prvi odškodninski zakon na zvezni ravni – Bundesergänzungsgesetz / Zvezni dopolnilni zakon, v nadaljevanju BEG.¹³ Omenjeni zakon je v prvem členu določal, katere osebe so upravičene do odškodnine, in sicer tiste, ki so bile preganjane zaradi svojega protinacionalsocialističnega političnega prepričanja, **zaradi rase**, vere ali svojega svetovnega nazora. Ta definicija je postala temeljna za vse nadaljnje odškodninske zakone in je imela v omenjenih odločbah osrednjo vlogo.

Pogoji za pridobitev odškodnine so bili zelo ozki, zakon je bil v mnogih ozirih neprimeren, zato je bil leta 1956 sprejet nov zakon, ki je upravičencem pridobitev odškodnin olajšal z dodatno vsebino.¹⁴ Tudi ta zakon je imel še številne pomanjkljivosti, zato so leta 1965 sprejeli novega in hkrati dokončnega (Bundesentschädigung-Schlussgesetz¹⁵), ki velja še danes in dokončno ureja vse zahtevke žrtev nacionalsocializma.¹⁶

Poleg vseh navedenih zakonov so odškodnine urejali tudi drugi zvezni in deželni zakoni, pa tudi drugi predpisi.

II. SODNA PRAKSA

Kot je zapisano v uvodu, sodna praksa ni bila Romom prav nič naklonjena, ravno obratno: Nemško vrhovno sodišče je odločalo, ali je bila deportacija 2.500 Romov in Sintov v okupirano Poljsko leta 1940 opravljena iz rasnih razlogov in bi tako spadali med upravičene do odškodnine po § 1 BEG (... zaradi rase ...).¹⁷

Sodišče je odločilo, da prizadeti Romi in Sinti niso bili deportirani zaradi rasnih razlogov, temveč zaradi njihovih asocialnih lastnosti. Tako so Romom in Sintom odrekli sklicevanje na prvi člen BEG, saj naj jih ne bi **rasno** preganjali.¹⁸ S tem so Romi in Sinti ostali brez odškodnin.

V obrazložitvi je bilo navedenih več različnih argumentov. Med njimi so bili tisti, s katerimi so se sklicevali na okrožnico vodje SS Heinricha Himmlerja z dne

* * *

¹² Einen Überblick über die »Wiedergutmachungsgesetzgebung«: <http://www.rewi.hu-berlin.de/online/fhi/articles/pdf-files/0212lehmann-richter.pdf>.

¹³ BGBl. I. 1953, 1387 ff.

¹⁴ Zakon je na primer postavil nove, ugodnejše datumske pogoje in pogoje glede prebivanja na območju ZRN.

¹⁵ BGBl. 1965 I, 1315 ff.

¹⁶ Dörte Marten-Gotthold, *Der Schutz der Sinti und Roma in der Bundesrepublik Deutschland als ethnische Minderheit gem. Art. 3 Abs. 3 GG*. 1998, 70.

¹⁷ BGH, Urteil vom 7. 1. 1956, Rechtsprechung zum Wiedergutmachungsrecht 1956, 113, 114 (v nadaljevanju: BGH, RzW).

¹⁸ BGH, RzW 1956, 113, 114.

8. 12. 1938 o preventivnih in varnostnih ukrepih policije, ki pa naj ne bi imela rasne podlage.

Drug dokument, na katerega so se v obrazložitvi sklicevali, pa je brzojavka oz. depeša uprave za državno varnost z dne 17. 10. 1939, ki govori o tem, da Romi in Sinti iz preventivnih razlogov ne smejo zapuščati svojega kraja bivanja, da bi jim onemogočili špijonažo.¹⁹

V tej odločbi je sodišče sklenilo, da so bili Romi in Sinti preganjani zaradi rasnih predsodkov šele od 1. 3. 1943. S tem dnem je pričela veljati Himmlerjeva odredba iz Auschwitza z dne 16. 12. 1942. Odškodnine za Rome zaradi preganjanja so po mnenju sodišča mogoče šele po tem datumu.²⁰ To pomeni, da je nemško vrhovno sodišče potrdilo »pravo« nacionalsocialistov in s tem tudi kriminalizacijo Romov in Sintov, ki so še vedno veljali za asocialne in nevarne za splošno varnost in mir.

Ta odločba vrhovnega sodišča je sprožila številne kritike v literaturi in pravni stroki. Prišlo je tudi do odločb deželnih sodišč,²¹ kjer so bila zastopana drugačna stališča kot jih je zastopalo vrhovno, ki pa so jih na vrhovnem sodišču bodisi zavrnili ali pa so izrazili odklonilno mnenje.²²

Tako je leta 1963 prišlo do delne revizije odločbe vrhovnega sodišča. Ugotovilo je, da bi »lahko bili Romi in Sinti preganjani tudi pred 1. 3. 1943, med drugim tudi zaradi rase[...] najkasneje od leta 1938 so bili sprejeti ukrepi proti Ciganom ne samo iz vojaških in varnostnopolitičnih, temveč tudi iz rasnopolitičnih motivov ...«²³

Sodišče pa je vseeno še naprej zastopalo mnenje, da so bili Romi in Sinti preganjani tudi zaradi njihove asocialne narave,²⁴ s čimer je bila odločba iz leta 1956 glede kriminalizacije Romov in Sintov le relativizirana in ne revidirana²⁵.

Šele 10 let od začetka veljavnosti BEG jim je bilo po odločbi vrhovnega sodišča, ki je ugotovilo, da so bili Romi in Sinti vsaj od leta 1938 preganjani zaradi rase, prvič omogočeno dobiti odškodnino.

* * *

¹⁹ RzW 1956, 114.

²⁰ Dörte Marten-Gotthold, *Der Schutz der Sinti und Roma in der Bundesrepublik Deutschland als ethnische Minderheit gem. Art. 3 Abs. 3 GG*, 1998, 76.

²¹ OLG Oldenburg, RzW 57, 357; OLG Köln, RzW 59, Beil. 11, OLG Hamburg, RzW 59, 121, OLG Frankfurt, Urteil v. 16. 05. 1958, 2 U 193/57.

²² Napr. BGH v. 25. 2. 1959 (odločba ni bila objavljena) in BGH, RzW, 59, 388.

²³ BGH, RzW, 1964, 209, 210.

²⁴ BGH, RzW, 1964, 209, 210.

²⁵ Dörte Marten-Gotthold, *Der Schutz der Sinti und Roma in der Bundesrepublik Deutschland als ethnische Minderheit gem. Art. 3 Abs. 3 GG*, 1998, 77.

V tem prispevku gre za prikaz le delčka celotne odškodninske problematike, s katero so se morali soočiti Romi in Sinti. Prav te odločbe dobro kažejo, kako slab je bil celoten položaj za Rome in Sinte že na samem izhodišču. Vrhovno sodišče je z najvišje državne instance okrivilo Rome in Sinte za njihove tegobe, pri tem pa je kot temelj za svojo odločitev uporabilo nacionalsocialistično (ne)pravo. Romom in Sintom pa so s tem odrekli možnost uveljavljanja pravice do odškodnine.

Priznanje pravic je bil samo eden mnogih kamenčkov, potrebnih za tlakovanje njihove dolge poti do odškodnine.

C. AKTUALNA PROBLEMATIKA

»Kraj tišine in razmišljanja« naj bi, po nekajkratnih nasprotovanjih, pisalo na novonačrtovanem spomeniku v bližini Reichstaga, ki naj bi ga postavili približno 500.000 pomorjenim evropskim Romom in Sintom. Po skoraj desetletnem romanju od Poncija do Pilata bi v začetku leta 2004 končno moralo biti vse nared za začetek njegove postavitve. Mednarodno priznani umetnik Dani Karavan je zasnoval model za spomenik v obliki fontane in zvezde.

2. julija 2002 je bil po pogovorih Osrednjega sveta nemških Sintov in Romov (v nadaljevanju OSNSR) s takratnim ministrom za kulturo Julianom Nida-Rümelingom sklenjen dogovor o kraju, osnutku in napisu. Uporabljen naj bi bil citat nekdanjega zveznega predsednika Romana Herzoga. Ta je 16. marca 1997 ob obisku heidelberškega kulturnega in dokumentacijskega centra nemških Romov in Sintov povedal naslednje: »Genocid nad Sinti in Romi je bil storjen iz enakih rasnih motivov, z enakim naklepom, z enako voljo po načrtnem in dokončnem uničenju kot nad Judi. Na celotnem vplivnem območju nacionalsocialistov (po Evropi) so sistematično morili cele družine od najmlajših do najstarejših.« Vseeno pa se je pričakovani začetek gradnje še naprej zavlačeval.

Zdajšnja ministrica za kulturo in medije, dr. Christina Weiss, je na začetku leta 2005 napis zavrnila. Sprva se ji je zdelo sporna raba besed Sinti in Romi, in tudi, po njenem mnenju, neupravičeno enačenje genocida nad Romi in Sinti z genocidom nad Judi. Pri rabi imen Sinti in Romi naj bi bile nekatere skupine (npr. Kale in Manush) izvzete. Predlogi Ministrstva za kulturo in medije so obsegali označbe od »cigani mešanci in cigani« do angleške besede »gipsy«. OSNSR,²⁶ zastopan

* * *

²⁶ Za zastopanje svojih interesov so se Romi v Nemčiji organizirali v združenja in deželne zveze. Devet takšnih deželnih zvez je povezanih v »Osrednji svet nemških Sintov in Romov (OSNRS)«, h katerim spadajo tudi ustanove, kot so zveza »Dokumentarni in kulturni center nemških Sintov in Romov« in tudi večje zveze na lokalni ravni. OSNRS je članica Federalistične unije evropskih narodnih skupnosti (FUENS), ki je osrednja organizacija narodnostnih manjšin in tradicionalnih (avtohtonih) narodnih skupnosti v Evropi. Na evropski ravni se za

preko Romani Ross, odločno zavrača te predloge in vztraja na rabi Herzogovega citata.

Ministrico za kulturo podpira številčno precej manjša Zveza Sintov, ki je sprejela označbo »cigan« in naj bi jih takšna označba na načrtovanem spomeniku ne motila. Vendar pa se, zanimivo, organizacija Zveza Sintov / Sinti-Allianz, gotovo z razlogom, ne imenuje Zveza Ciganov.

V vsakem primeru bi bilo primerneje, če bi politika pustila Rome, da se sami odločijo, kako bodo imenovani na tako pomembnem spomeniku. Trenutno stanje je spet nekakšen *status quo*. Zadeva visi v zraku, od marca 2005 ni nobenih novosti.

Kar se tiče spornega izenačevanja genocida nad Romi in Sinti ter genocida nad Judi, ki moti ministrico, pa so si zgodovinarji v glavnem enotni, da so si Sinti in Romi ter Judje pod nacionalsocializmom delili enako usodo. Hierarhizacija skupin žrtev nacionalsocializma je neumestna, do žrtev nespoštljiva, pa tudi skrajno neokusna.

SKLEP

Položaj in življenje Romov skozi zgodovino sta bila trnova. Pravzaprav se njihov položaj do danes ni bistveno spremenil. Med ljudmi se beseda »cigan« še vedno uporablja kot pejorativen (slabšalen) izraz za nekoga, ki krade, goljufa, se ne umiva ipd. Ljudje imajo še danes enake predsodke, kot so jih imeli v srednjem veku. Njihov položaj je v večini držav še neurejen, politika pa se povsod otepa ukvarjati z njihovimi problemi.

Predstavitev dela romske problematike v tem članku prikazuje, kako se Romi še danes spopadajo z naklepno diskriminacijo, kako so v družbi še vedno marginalizirani in se jim dobesedno odreka temeljne človekove pravice, kot da niso ljudje.

Romi (v Nemčiji) so še vedno, kot kažejo primeri odločb nemškega vrhovnega sodišča in aktualen problem postavitve spomenika v Berlinu, kontinuirano žrtve diskriminacije in degradacije tako s strani najvišjih instanc državnih organov kot tudi s strani politikov.

»[Romi]... so še vedno narod, za katere veljajo enake vrline kot za vse drugenarode [...], dostojanstvo, ponos in skrb za bližnjega jim je pomembno kot vsem drugim ljudem drugih narodov sveta.«²⁷

* * *

pravice Romov zavzemajo med drugimi tudi European Roma Rights Centre in Committee on Romani Emancipation. V postopku ustanovitve kongresa mednarodne organizacije Sintov in Romov, ki je bil leta 1971 v Londonu, je bila ustanovljena »Romani-Union / Romska zveza«. Ta ima od leta 1979 v OZN posvetovalni status.

²⁷ Djurić, *Die Geschichte der Roma und Sinti*: Predgovor.

VIRI:

- DJURIĆ, Rajko (1996) *Ohne Heimat – ohne Grab: Die Geschichte der Roma und Sinti*. Berlin: Aufbau Verlag.
- FONSECA, Isabel (1996): *Begrabt mich aufrecht – Auf den Spuren der Zigeuner*. München: Kindler Verlag.
- KÖRBER, Ursula (1988): Die Wiedergutmachung und die »Zigeuner«. *Beiträge zur nationalsozialistischen Gesundheits- und Sozialpolitik, Bd. 6*. Berlin: Rotbuchverlag.
- MARTEN-GOTTHOLD, Dörte (1998): *Der Schutz der Sinti und Roma in der Bundesrepublik Deutschland als ethnische Minderheit gem. Art. 3 Abs. 3 GG*. Frankfurt a. M.: Europäischer Verlag der Wissenschaften.
- MAYBURY-LEWIS, David (2002): *National Geographic Atlas der Völker*. Hamburg.
- PROSS, Christian (1988): *Wiedergutmachung: Der Kleinkrieg gegen die Opfer*. Frankfurt a. M.: Athenäum Verlag.